

Eric Geerkens, La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres

Conny Devolder, stafmedewerker Onderwijsondersteuning Plantijnhogeschool Antwerpen

Twee jaar na zijn promotie (Universiteit Luik, 2002) publiceerde Eric Geerkens zijn doctoraatsverhandeling (promotor: prof. Michel Laffut). Ze werd onderscheiden met de Léon Leclère-prijs van de Koninklijke Academie. Copromotor Aimée Moutet - een autoriteit op het gebied van de rationalisatie van de Franse nijverheid - schreef het voorwoord.

In het begin van de twintigste eeuw, nog voor de Eerste Wereldoorlog, ontstonden er in de VS nieuwe productiesystemen: het taylorisme en het fordisme. De transfer van deze Amerikaanse organisatie methodes naar Europa - tijdens het interbellum - werd bestuurd door de reeds genoemde Moutet, door E. Bloemen (Nederland), K. Whitston (Groot-Brittannië), D. Bigazzi (Italië), M. Nolan (Duitsland) e.a.. De rationalisatie van de Belgische industrie bleef echter een blinde vlek in de historiografie. Die is nu ingekleurd door Geerkens, met zijn studie over de periode die de Tweede Industrialisatie tot de Tweede Wereldoorlog omspannt. De klemtoon ligt evenwel op de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. De studie behandelt drie bedrijfstakken in het bijzonder - de metaalnijverheid, de mijnbouw en de textiel- en kledingsector - maar beperkt er zich geenszins toe.

Geerkens focust op het ondernemingsniveau. Hij slaagt erin om een synthese te maken tussen economische en socio-politieke geschiedenis. De arbeidsorganisatie en het personeelsbeheer vormen de centrale thema's. Eerstgenoemd aspect is een uitgesproken

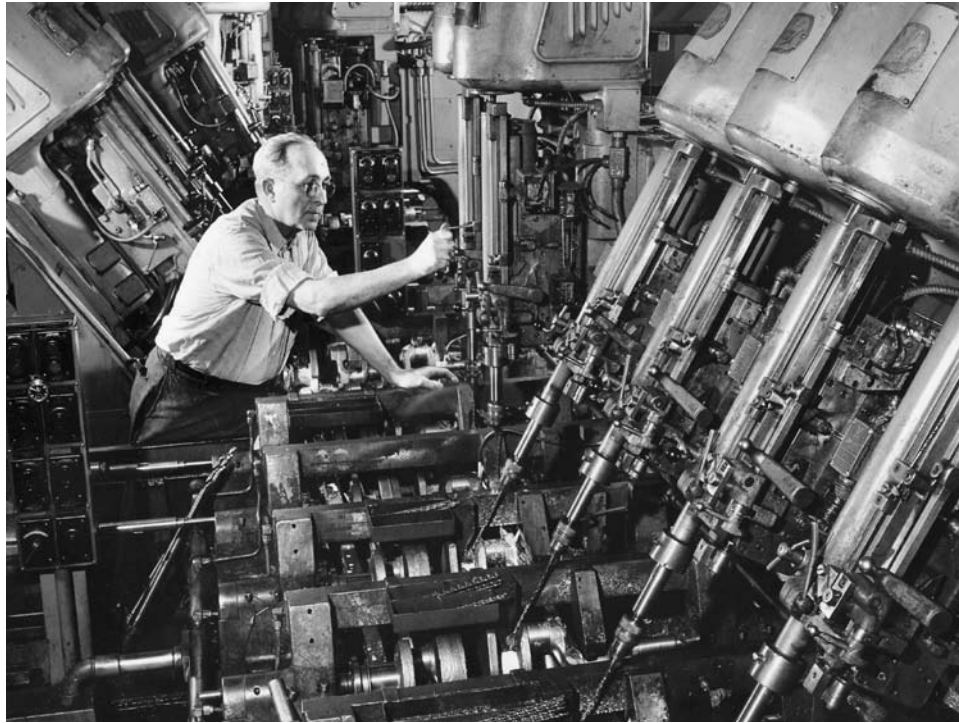
technische materie, waarop verder in deze recensie nog teruggekomen wordt. Het tweede thema focust op de menselijke factor in de onderneming: 'la gestion du facteur humain' (of nog, in eigentijdse terminologie: 'Human Resources Management'. Dit aspect omvat de selectie en opleiding van arbeidskrachten (cf. de psycho-technici van de Ecole d'Ergologie/ Institut des Hautes Etudes de Belgique, 1923), de rol van de meestergasten en illustreert eveneens hoe de patronale sociale werken de arbeidersbeweging beconcurrerden.

Geerkens wil beide aspecten - technische organisatie van de arbeid en personeelsbeheer - linken. Om onnodige herhalingen te vermijden kiest hij voor een chronologisch verhaal, opgedeeld in blokken volgens het conjunctuurverloop. Naast die twee hoofdpolen wordt ook uitgebreid aandacht besteed aan de effecten van de rationalisatiemaatregelen op de beroepsbezigheden van de arbeiders (cf. de dekwalficatie van de arbeid en de vervrouwelijking van sommige taken) evenals aan de reacties van de werknemers (geen grote weerstand, wel verzet tegen een verhoging van de werkdruk zonder financiële compensatie en tegen de aantasting van de waardigheid van de arbeider).

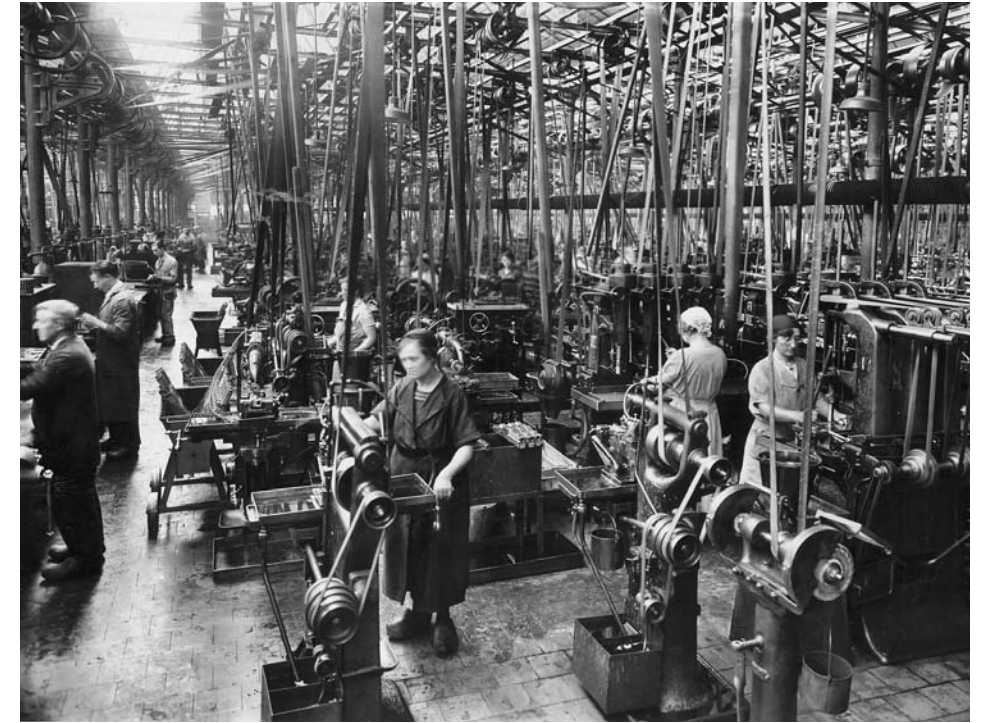
De auteur hanteert een contextueel model. Hij refereert aan de ervaringen die de onderneming in het verleden opdeed, aan vroeger gemaakte keuzes, aan de bedrijfscultuur. Hij bestudeert de houding van de diverse sociale groepen: patronaat en werkgeversorganisaties, ingenieurs, arbeiders en hun syndicale vertegenwoordiging. De rationalisatie op een hoger niveau (deconcentratie en normalisatie) werd door de ondernemers beschouwd als bedrijfsinterne keuzes waarmee de patronale beroepsorganisaties geen uitstaans hadden. De bijzonderheid van het Belgische vakbondswezen, getypeerd door een machtsontplooiing (ingezet na de Eerste Wereldoorlog) en tegelijkertijd door een 'reformistische' opstelling (productivisme), resulteerde in een eis tot syndicale controle op de rationalisatie. Ook andere contextelementen zoals de grote mate van financiële concentratie en de rol van de Staat (zie onder meer de controle die de overheid op de (spoorweg)industrie uitoefent via bestellingen), maken dat er zich een rationalisatiepad aftekent dat specifiek is voor België.

Onder andere aspecten is de Belgische rationalisatie dan weer goed vergelijkbaar met het traject van de buurlanden: chronologie, methodes, aanvaarding van massaproductie methodes maar een patronale loonpolitiek die geen massaconsumptie toestaat, oprichting van een organisme als promotor van de rationalisatiebeweging (Comité National Belge de l'Organisation Scientifique, 1927). Bijgevolg ondersteunt de studie van Geerkens de hypothese van een Europees model van rationalisatie (zie ook de invloeden van de Duitse aanpak en het belang van persoonlijke contacten tussen Belgen en Fransen voor de rationalisatie hier te lande) eerder dan van een klakkeloze imitatie van het Amerikaanse model.

Geerkens beschrijft zowel het proces van uitbreiding als de limieten van de rationalisatie. België had tijdens de Eerste Wereldoorlog geen ervaring opgedaan met massaproductie. Die achterstand werd tijdens het interbellum niet volledig ingehaald. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was de Belgische nijverheid slechts gedeeltelijk getayloriseerd.

Arbeider in de Fordfabriek, Detroit

FN Herstal, 1938

Geïnspireerd door de Amerikaanse historicus D. Nelson, definieert Geerkens de taylorisatie door volgende sequens. Studie - hoofdzakelijk chronometreeren - van de manuele arbeid door een gespecialiseerde structuur, het planningdepartement. Vervolgens bepaalt dit departement het werk (arbeidsvoorbereiding) door het opleggen van uitvoeringstijden en arbeidsmethoden. Het loonsysteem - differentieel stukloon - belooft het naleven van de voorschriften en fungeert als selectiesysteem: arbeiders die de arbeidsorganisatie niet respecteren worden geëlimineerd. Vlotte doorstroming of continuïteit in het productieproces verwijst naar kettingarbeid, al dan niet gesymboliseerd door een transportband.

Geerkens stelt vast dat de eerste tayloristische experimenten van halverwege de jaren twintig dateren, wanneer de meeste grote bedrijven uit de machinebouw en de constructie van elektrisch materieel, evenals de herstellwerkplaatsen van de spoorwegen, nieuwe organisatiemethodes doorvoeren. Ook een aantal middelgrote machinebouwondernemingen worden in zekere mate getayloriseerd. In de metaalbouw en het mijnwezen loopt het niet zo'n vaart. In de textiel is gedurende de jaren twintig helemaal geen sprake van tayloristische organisatiemethodes. De crisis van de jaren dertig bevordert de verspreiding

van een aspect van het taylorisme dat het mogelijk maakte de kostprijzen te doen zakken zonder zijn toevlucht te moeten nemen tot dure investeringen: de herziening van productienormen door tijdmeting. De tijdmeting breidt zich uit tot sectoren waar deze techniek tot dan toe nauwelijks toegepast werd (mijnbouw, textiel en chemie). Dikwijls wordt ze ingevoerd via het Bedaux-systeem.

Het zijn de Amerikaanse automontagebedrijven die zich begin de jaren twintig in de haven van Antwerpen vestigen, die het bandwerk introduceren. Vanaf 1927 doet het kettingwerk zijn intrede in inheemse fabrieken die motorrijwielen, auto's en klein elektrisch materieel produceren en ook in de NMBS, in de schoenijverheid en de voedingsindustrie. Tijdens de crisis wint de band terrein bij de fabricage van consumptiegoederen: confectie, elektrische huishoudapparatuur, voeding (meer bepaald de verpakking). Onder impuls van de NMBS maakt de productie van rollend materieel kennis met het bandwerk. In de tweede helft van de jaren dertig neemt de kettingarbeid gestaag uitbreiding.

De uitbreiding van de rendementsloonsystemen in de jaren twintig bereidt de taylorisatie van de werkplaats voor, in die zin dat ze tijdmeting stimuleert. Geerkens beschrijft

de verdeeldheid binnen de vakbeweging, zelfs binnen eenzelfde vakcentrale. Van 1919 tot 1921 (cf. wet op de achturedag) wordt binnen de socialistische Metaalcentrale een principieel debat gevoerd over stuklonen. Sommigen zijn eerder voor; mits reglementering wel te verstaan. De Luikse federatie profileert zich als een uitgesproken tegenstander en determineert, door haar gewicht binnen de centrale, het uiteindelijke standpunt van het Congres. Deze verwerping kan door de mislukking van de staking in het siderurgiebedrijf Ougrée-Marihaye evenwel niet afgedwongen worden. Door de feitelijke aanvaarding van een rendementsloonsysteem verwordt de arbeiderscontrole dikwijls tot een controle op de tarifiering.

Geerkens kwalificeert de syndicaten als reformistisch. Deze term is misschien wat ongelukkig gekozen, want een projectie van hedendaagse toestanden op het verleden. Globaal gezien was de vakbondsweerstand tegenover organisatorische veranderingen eerder zwak; principieel toonde de vakbeweging zich een overtuigd voorstander van de toepassing van 'wetenschappelijke' inzichten om zo vooruitgang te genereren. De vakbeweging stond de introductie van het taylorisme geenszins in de weg. De twee grootste Belgische vakbonden (de liberale vakbond valt buiten het bestek van de studie) stemden in met rationalisatie die naar ze hoopten, de werknemers ten goede zou komen onder de vorm van reële loonsverhogingen, vermindering van de arbeidslast en arbeidsduur. Na juni 1936 eiste de vakbeweging niet dat er afstand zou genomen worden van de productiemethodes die tijdens de crisis een gevoelige productiviteitsverhoging hadden bewerkstelligd. De syndicaten aanvaardden zelfs het Bedaux-systeem dat door hun achterban werd afgewezen. Wel wilde de vakbeweging een zekere arbeiderscontrole uitoefenen op de toepassingsmodaliteiten van het taylorisme. Zo vroegen de fabrieksdelegaties van de machinebouwonderneming Cockerill om betrokken te worden bij de introductie en toepassing van nieuwe organisatiemethoden. De samenwerking tussen personeelsafgevaardigden en ondernemingsdirectie resulteerde er in gemeenschappelijke studiereizen naar Nederland en Denemarken. De Vervierse wolnijverheid daarentegen is een schoolvoorbeeld van een autoritair doorgevoerde rationalisatie.

De doctoraatsverhandeling getuigt van wetenschappelijke grondigheid en intellectuele eerlijkheid. Typisch voor het werk zijn de inductieve methode, de ongelooflijk sterke empirische fundamente. Vanuit heuristisch oogpunt is de studie compleet. Geerkens bezocht elk denkbaar archiefdepot: rijks- en stadsarchieven, archieven van ministeries, archieven van zuilgebonden organisaties, archieven van vakbonden en werkgeversorganisaties, archieven van mijnsites en productieondernemingen, evenals archieven in het buitenland (onder meer het Centre d'Archives du Monde du Travail in Roubaix en het Nationaal Archief in Den Haag). Geen enkel fonds ontsnapte aan een minutieuze verwerking. Geerkens spoorde nog in leven zijnde actoren op (mondelijke getuigenissen). Zijn verhandeling is erg genuanceerd geschreven, staat wel bol van de citaten; het boek leest ietwat comfortabeler (toch nog ruim 1300 pagina's). De auteur nam een berg

literatuur door, tot en met de in de kelders van het Justitiepaleis opgeslagen eindwerken van sociaal assistenten. Deze bron moet echter met de nodige kritische zin benaderd worden. De informatieve waarde van deze werkjes kan dan wel erg groot zijn, veelal zijn ze ook normatief geladen. De student(e) brengt verslag uit van een observatie die mogelijk geconditioneerd wordt door zijn/haar sociale herkomst (dikwijls meisjes uit de burgerij). Geerkens las ook eindwerken van industrieel ingenieurs, een rekruteringspool voor arbeidsanalisten. Deze thesissen zijn dikwijls gebaseerd op bedrijfsstages. Kortom, de studie van Geerkens is uit meer dan een oogpunt een huzarenstuk.

Eric Geerkens, *La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres, Histoire quantitative et développement de la Belgique au XIX e et XXe siècles, 2e série (XXe siècle), Tome III, 2 volumes, 1329 p.*